

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

**Bekchanova Muqaddam¹
Sadullayev Shohruh²**

¹Ajiniyoz nomidagi NDPI Ellikqal'a ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrasasi asistenti

²Ajiniyoz nomidagi NDPI Ellikqal'a pedagogika fakulteti talabasi

ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNI TIL HODISALARINI KUZATISHGA O'RGATISH

Abstract

This paper makes analyses of the learning process of the mother language. On this case, language points were discussed by various people and researchers. Outcomes and shortcomings were pinpointed in conclusions points as the whole.

Keywords

Ona tili, o'quvchililar, til hodisalar, kuzatish, o'rgatish

Kirish

Bugungi kun ona tili ta'limining asosiy vazifalaridan biri mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga, intellektual bilim hamda boylikka ega, yozma hamda og'zaki nutqi talab darajasida bo'lgan, ona tilimizning boy imkoniyatlaridan oqilona foydalana oladigan yoshlarni tarbiyalashdir. Ona tili darslarida o'quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish, o'qitishning tadqiqotchilikka asoslangan metodlarini keng qo'llash ularni mustaqil bilim olish usullari bilan qurollantirishni taqozo etadi. Ayniqsa, fan-texnika tez sur'atlar bilan rivojlanib, o'quvchilarga berilayotgan bilimlar hajmi tobora oshayotgan bugungi sharoitda bu masala yanada muhimroq ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarni bilim olish usulariga

o'rgatmay turib, ona tili o'qitish oldida turgan muhim vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilib bo'lmaydi.

Ona tilidan o'quvchilarni mustaqil bilim olish usullari bilan qurollantirish ularning o'quv-biluv faoliyatlarini faollashtirishning asosiy omillaridan biri sanaladi. O'quvchilar maktabda tilni bir sistema sifatida o'rgana boshlaydilar. Ular o'qitishning ikkinchi bosqichida (5-9-sinflar) til hodisalari, uning qonuniyatlari bilan chuqurroq tanishadilar. Tilni puxta o'zlashtirish uchun o'quvchi avvalo bilib olish yo'llarini, aqliy faoliyat usullarini bilishi lozim. Chunki bilim olishda faoliyat usullarini o'rganmay turib faoliyatli bo'lish mumkin emas.

Ona tili o'ziga xos aqliy faoliyat usullarini, mantiqiy – lingvistik ishlarni bajara olish malakalarini talab etadi. Bu malakalarga analiz, sintez, kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish, intuitsiya, abstraksiyalash kabilarni kiritisa bo'ladi. Kuzatuvchanlik inson faoliyatida muhim ahamiyat egallaydi, ayniqsa, o'quvchi faoliyatida muhim o'rin tutadi. U til materiallarini o'quvchining aqliy faoliyatidan o'tkazish va uni onli o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. Kuzatish natijasida o'quvchi o'rganilayotgan til materialining eng muhim xususiyatlarini ko'rishi, uning ba'zan ko'zga tashlanmaydigan kichik belgilarini ham aniqlashi mumkin. Kuzatish, ayniqsa, o'rganilayotgan til materiali ichidan asosiy fikrni ajratishda qo'l keladi. Bu aqliy faoliyat usulidan darsning barcha bosqichlarida unumli foydalanish taqozo etiladi. Berilgan orfogramma va boshqalarni diqqat bilan kuzatish natijasida o'quvchi til hodisalari mohiyatini anglashga dadil qadam tashlaydi.

Ona tilidan barcha mavzularni taqqoslash usulida o'rganib bo'lmaydi. Bu usul quyidagi hollarda yaxshi samara ko'rsatadi:

O'rganilayotgan til hodisalari o'rtasida o'xshash va farqli tomonlar bo'lsa. Til hodisalari o'rtasidagi o'xshashlik va farqli tomonlarning mavjudligi uni taqqoslash imkoniyatini yaratadi. Masalan, ravish va sifatni o'rganishda, ulaning sintaksis vazifasini aniqlashda taqqoslash yo'li bilan o'rganish ancha samaralidir.

Taqqoslanayotgan til hodisalarning ayrim tomonlari o'quvchilarga oldindan tanish bo'lsa. O'quvchilar o'zlariga tamoman notanish bo'lgan til hodisalarini taqqoslay olmaydilar. Taqqoslashda o'quvchilarni avval til hodisalarining farqli tomonlarini, keyin o'xshash tomonlarini aniqlashga o'rgatish lozim. Ona tili darslarida aqliy faoliyatning bu usulidan ratsional foydalanish o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini kengaytiradi, ularning faoliyatini faollashtirishga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirilishi va mustaqil fikr yuritishlariga undashi bevosita ta'lim beruvchi faoliyatiga bog'liq. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilarni faollashtiradigan, o'zi va o'rganuvchi uchun qulay bo'lgan yo'l, usul va uslublarni, o'qitish shakllari, metod va vaziyatlarni izlaydi. Ta'lim oluvchilarni

mustaqil fikrlashga o'rgatib, o'quv jarayonining yuqori sifat va samaradorligiga erishadi. Zero, "agar bolalar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar". Yosh avlodni erkin mustaqil fikrlashi uchun ta'lim tizimida muammoli usuldan, muammoli vaziyatlarni yaratish yoki muammoli ta'limni tashkillashtirish maqsadga muvofiqdir.

Muammoli ta'lim deyilganda, o'quv materialini ta'lim oluvchilar ongida ilmiy izlanishga undash, bilish vazifalari va muammolari paydo bo'ladigan qilib o'rganish ekanligi ma'lum. O'rgatishning bu usulida ta'lim oluvchining fikrlash faoliyatida mantiqiy, to'g'ri, ilmiy xulosalarni izlash va o'zlashtirishga rag'batlantiradigan muammoli vaziyatlar vujudga keladi. Yuzaga kelgan muammoni hal qilish uchun u o'rganiladigan qoidalarni to'g'ri tushunib olishga intiladi.

Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimida muammoli vaziyatlarning har xil turlaridan foydalanilmoqda. Tajribalarning ko'rsatishicha, muammo natijalarini topish ta'lim oluvchilarda o'qishga havas, izlash-qidirishga intilish, intellektual hislar, ruhiy kechinmalarni hosil qiladi.

Muammoli ta'lim ona tili o'qitishda keng qo'llanadigan interfaol metodlardan biridir. Bu ta'lim texnologiyasi o'quvchini fikrlashga, mulohazali bo'lishga, o'rganilayotgan hodisa haqida keng va chuqur mushohada yuritishga o'rgatadi. Til hodisalarini o'rgatishda shu texnologiyadan foydalanilsa, o'quvchilar mavzuni teran va ongli idrok etadilar. Ona tili ta'limida hamma mavzularni o'rgatishda bu usuldan foydalanib bo'lmaydi. Mavzu mohiyatidan kelib chiqqan holda bu usul qo'llanishi mumkin. O'qituvchi muammo qo'yilishi mumkin bo'lgan mavzuni to'g'ri belgilay olishi kerak. Agar mavzu to'g'ri belgilanmasa, kutilgan natijaga erishib bo'lmaydi.

Muammo darsning ma'lum qismida yuzaga keltiriladi va o'quvchilar e'tiboriga havola etiladi. O'quvchilar qo'yilgan muammoni hal qilish uchun mavzuga oid nazariy tushunchalarni atroflicha o'rganadilar, muammo yechimiga yordam beradigan amaliy ishlarni bajaradilar. Bunday amaliy ishlarga til hodisalarini taqqoslash, guruhlarga ajratish, misollar topish, hukm chiqarish kabi mustaqil ishlar kiradi.

O'qituvchi bu texnologiyani qo'llashda sinfni guruhlarga bo'lib ish olib borsa, maqsadga erishish imkoniyatlari kengayadi. Guruhlar muammoni birinchi bo'lib yechishga intiladilar va faolroq ishlaydilar. Guruhlar bilan ish olib borish muammo yuzasidan bir necha yechimlarni qiyoslash imkoniyatini ham beradi. O'quvchilar o'qituvchi yordamida muammoga oid eng to'g'ri yechimni belgilaydilar. Ona tili darslarida o'quvchilar til hodisalarini kuzatish jarayonida belgilangan kompetensiyalarni egallashlarida tajribalarimizda qo'llayotgan ayrim amaliy topshiriqlarni keltiramiz:

1. O'qituvchi quyidagi gapni o'quvchilar e'tiboriga havola etib, undagi kim va nima so'rog'iga javob bo'luvchi so'larni aniqlashni, bu so'zlar gapda qaysi so'zlar bilan bog'lanayotganini aniqlashni vazifa qilib topshirishi mumkin:

Ilm - sahroda do 'st, hayot chorrahalarida tayanch, yo 'Igziz damlarda yo 'ldosh, bahtiyor daqiqalarda rahbar, qayg'uli onlarda madadkor, odamlar orasida zebu-ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda quroldir.(Hadisi Sharifdan)O'zbekiston – vatanim manim!

Guruhlar o'zaro hamkorlikda matndagi do'st, yo izdosh, rahbar,odam, dushman so'zlari kim?so'rog'iga, ilm, sahro,hayot, chorraha,tayanch, dam,, daqiqa, on, zebu-ziynat, qurol, vatan so'zlari nima? O'zbekiston so'zi esa qayer? so'rog'iga javob bo'layotganini, ularning qaysi so'zlar bilan bog'lanayotganini izohlaydilar. Topshiriqni tez va aniq bajargan guruh rag'batlantiriladi.

Shundan so'ng o'qituvchi shaxs, narsa, shuningdek, joy nomlarini bildirib, kim, nima, qayer so'roqlariga javob bo'ladigan so'zlar ot deyilishini, kim so'rog'i shaxsni bildiruvchi so'zlarga, nima so'rog'i narsa-buyumni bildiruvchi so'zlarga, qayer so'rog'i esa joy nomini bildiruvchi so'zlarga berilishini, shunga ko'ra otlar shaxs otlari, narsa-buyum otlari, o'rin-joy otlariga bo'linishini tushuntiradi.

2. O'qituvchi quyidagicha bog'lanishili matn berib, undagi otlarni topish va so'roqlarini aniqlashni hamda izohlashni, otlarning turlarini farqlashni vazifa qilib topshirishi mumkin: Yurtimiz obod turmush yilida kundan kun chiroy ochib bormoqda. Obodonchilik ishlari avj olmoqda. Yangi-yangi, ko'rkam binolar qad ko'tarmoqda. Zamonaviy usullarda qurilayotgan uy-joylar odamlarga xush kayfiyat ulashmoqda. Xalqimiz bunday farovon turmush zavqidan boshi ko'kka yetib, Yurtboshimizdan, u kishining olib borayotgan oqilona faoliyatidan mamnun bo'lmoqda.

O'quvchilar matndagi yurt, turmush, yil, chiroy, ish, bino,usul, uy-joy, odam, kayfiyat, xalq, turmush, zavq, bosh, ko'k (osmon), Yurtboshi, kishi kabi otlarni, ularning so'roqlarini va ot turlarini izohlaydilar. Topshiriqni berilgan vaqt oraliq'ida tez , to'g'ri va aniq bajargan guruh g'olib hisoblanadi.

3. Otlarning tuzilishiga ko'ra turlari o'rganilgach, mavzuni mustahkamlash uchun matn berilib, undagi sodda , qo'shma va juft otlarning tagiga chizish hamda ularga izoh berish mashqini o'tkazish ham yaxshi samara beradi. Bu jarayonda mavzu yuzasidan olingan bilimlar mustahkamlanadi hamda o'quvchilarning og'zaki nutqi o'sadi. Chunki o'quvchilar otlarning turlari, faqat bir asosdan tarkib topgan otlar sodda, ikki va undan ortiq asosdan tarkib topgan otlar qo'shma, bir – biriga yaqin yoki qarama - qarshi ma'noli asoslardan tarkib topgan otlar juft otlar, ikkinchi qismi birinchi qismining tovush o'zgarishi asosidagi takroridan tarkib topgan otlar takroriy otlar sanalishi haqidagi ma'lumotlarni

og'zaki aniq va ravon izohlashlari talab etiladi. Shuning uchun ham o'quvchilarning o'z nutqiga bo'lgan mas'uliyati ortadi.

Xulosa sifatida ta'kidlash kerakki, ona tili o'qituvchisi mavzular aro, bo'limlar aro va sinflar aro bog'lanishni to'g'ri uyushtirish natijasidagina bu fanni o'qitish oldiga qoyilgan vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilishi mumkin. Zero, har tomonlama yetuk insonni tarbiyalash bugungi jamiyatimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shukrullayev N. Ona tili darslarida taqqoslash usulidan foydalanish. T., 1979.
2. G'oziyev E. O'quvchilarni umumlashtirish usullariga o'rgatish va ularning aqliy taraqqiyoti. T., 1983.
3. 3. Nazarova S. O'zbek tili o'qitish metodikasi. T., 1992.
4. G'ulomov A. Ona tili o'qitish metodlariva prinsiplari. T. 1992.